

ИВАНА ВЕСКОВИЋ, ЈЕЛИЦА ЈОВАНОВИЋ

ИЗГРАДЊА БЛОКОВА 21, 22, 23 ЦЕНТРАЛНЕ ЗОНЕ НОВОГ БЕОГРАДА И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ У ОКВИРУ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА БЕОГРАДА

САЖЕТАК:

Архитектонско-урбанистичка анализа првих стамбених блокова 21, 22 и 23 Централне зоне Новог Београда, представља сложен процес истраживања и сагледавања историјских, политичких и градитељских услова за формирање новог града на простору без наслеђених урбанистичких слојева. Реч је о макроамбијенту грађеном током друге половине XX века према Регулационом плану Новог Београда из 1962. године. Данас су новобеоградски блокови симболи политике социјалног старања у време СФРЈ, масовне индустријализације у грађевинарству иза које је стајала држава – економски, политички и логистички, као и конкурсне политике која је била заснована на постепеној изградњи процедуралног, институционалног и научно-технолошког оквира у циљу позитивне репрезентације државе. Архитектура Централне зоне, иако базирана на интернационалним узорима и совјетском соцреализму у почецима настајања, репрезентује сопствени градитељски и ликовни идентитет због чега у оквиру непокретног културног наслеђа ужива статус целине под претходном заштитом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *СФРЈ, Нови Београд, стамбени блок, интернационални стил, социјалистички реализам, бејтон, префабрикација, индустријализација, културно наслеђе*

ABSTRACT:

The architectural and urbanistic analysis of the first residential blocks – 21, 22 and 23 – of the Central zone of New Belgrade represents a highly complex process of researching and analyzing the historical, political and architectural conditions for developing a new city, across an area free of any inherited urbanistic layers. The area stands as a macro environment constructed over the second half of the 20th century, based on the 1962 Regulation plan of New Belgrade. Nowadays, the New Belgrade blocks symbolize the social care policy of the SFRY period, the mass industrialization of the construction sector supported by the state in economic, political and logistical aspects, as well as an overall competition policy enabling gradual development of procedural, institutional and scientific-technological framework, positively representing the state image. Though modeled by the international examples and the early-stage Soviet socialist realism, the Central zone architecture displays an authentic architectural and artistic identity, thus being designated as part of the immovable cultural heritage and an area under prior protection.

KEYWORDS: *SFRY, New Belgrade, residential block, international style, socialist realism, concrete, prefabrication, industrialization, cultural heritage*

Увод

Од првих идеја о оснивању града на левој обали Саве у Београду током треће деценије XX века, па до реализованих решења након Другог светског рата може се сагледати развојни пут домаће архитектонско-урбанистичке праксе. Трансформације и измене које су пратиле највећи градитељски подухват на овим просторима биле су условљене новим друштвено-политичким идејама не само у Федеративној Народној Републици/Социјалистичкој Федеративној Ре-

публици (ФНР/СФР) Југославији већ и у свету. Иако је утицај социјалистичког реализма, као модел совјетске (СССР) културне политике захватио све области уметности у првим послератним годинама, југословенска архитектура овог раздобља носила је у себи све противречности прелазног периода. Те противречности најпре су произилезиле из чврсте везе са архитектонским наслеђем међуратног периода, али и из „обавезе” у примени увезених соцреалистичких принципа.¹

Крајем 1946. године расписани су велики конкурси за Нови Београд: општи јавни југословенски конкурси за идејна решења зграда централног комитета Комунистичке партије Југославије (ЦК КПЈ) и Председништва владе Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ, потом Савезно извршно веће – СИВ) који су обухватили поред пројеката појединачних објеката и предлоге за урбанистички план Новог Београда као новог управљачког града ФНРЈ. Већ од 1950. године и Дубровачког конгреса², потом изградње „експерименталних“³ блокова 1 и 2 на Новом Београду 1958. године, дошло је до експанзије ауторске архитектуре и урбанизма, као и грађевинарства у технолошком и иновационом погледу. У практичном смислу, овај период карактеришу супротности у распону од амбициозних конкурса највиших државних објеката до стамбене изградње нижег стандарда.⁴ Истовремено, стилске карактеристике указују на сложеност процеса изградње условљене различитим факторима. Базиран на постулатима интернационалног стила, са карактеристикама брутализма на појединим примерима, а темељен на концепту државе социјалног старања⁵ у својој реализацији Нови Београд је постао репрезент новог модерничког концепта архитектуре и урбанизма на просторима СФРЈ.⁶

Историјски оквир

Нови Београд подигнут је на терену који се простира између урбаних целина (старог језгра) Београда и Земуна и лесног платоа Бежанија. Реч је о ниском и мочварном тлу, али и пределу који је вековима представљао границу између османског Београда и аустријског Земуна. Прво Турци, а потом Аустријанци подизали су на овом терену утврђења и сличне грађевине како би га учинили проходним за своју војску.⁷ Прве озбиљне градитељске реализације десиле су се између два светска рата изградњом једног од већих пристаништа за ваздушни саобраћај у Европи пре Другог светског рата, Аеродрома „Београд“⁸ 1927–1931. године, према пројекту Милутина Миланковића, комплекса Сајмиште⁹ који је отворен 1937. године према плану архитеката Рајка Татића, Миливоја Тричковића и Ђорђа Лукића, и индустријске зоне у Доњем пољу Земуна¹⁰ (данас такође новобеоградски блокови), али је даље планове прекинуо Други светски рат.

Прве идеје о подизању новог града на левој обали Саве након 1945. биле су повезане са стварањем нове управно-административне, економске и културне престонице. У том контексту, Нови Београд се нашао међу приоритетима градских и федералних власти и партијског руководства. У Петогодишњем плану раз-

витка Београда у годинама 1947–1951. године и Петогодишњем плану развитака народне привреде НРС, посебна поглавља била су посвећена изградњи новог дела Београда на левој обали Саве.¹¹ Почети се везују за изградњу стамбених павиљона на Тошином бунару (1947–1950) која још увек носи обележја сведених економских могућности тадашње државе. Међутим, политичко размимоилажење Југославије и Совјетског савеза (1948) отворило је пут ка већој слободи идеја и стваралаштва и интернационалним примерима савременог схватања архитектуре и урбанизма. Са реорганизацијом државне управе крајем пете деценије, суштински се променио и програмски концепт изградње Новог Београда. Првобитна идеја о формирању новог управног седишта државе замењена је концептом о простору са доминантним становањем. Архитектура и грађевинарство постали су област иновативности, а урбанистичка делатност и планско изграђивање добили су снажнију техничку, организациону и кадровску базу. У становању, конкретно, истиче се примена префабрикованих технологија, пре свега оригиналних, домаћих система, међу којима је свакако најзначајнији *ИМС Жежељ* систем патентиран управо током изградње Новог Београда, уз који постоји и низ патената који су повезани са његовом применом у стамбеној индустрији.¹²

Међутим, пут тражења најбољих решења, израда и измене планског основа трајао је читаву деценију, а конкурсни радови за Нови Београд на најбољи начин су репрезентовали потрагу за новим идентитетом југословенске архитектуре. С аспекта просторног планирања 1950. године усвојен је нови Генерални план Београда под руководством архитекте Милоша Сомборског, у којем је Нови Београд подељен главним саобраћајним правцима на четири подужна појаса.¹³ У приобалном појасу је формирана административна и управна зона, а остала три су намењена становању. Током шездесетих година архитектура је новим конструкцијама и материјалима пре свега наметнула функционалност и рационалност као примарне критеријуме. Урбанистички план, по којем је коначно започета изградња, усвојен је 1960. године, а простор између старог Београда и Земуна постало је највеће концентрисано градилиште и „...лабораторија експерименталног и студијског рада...“ на просторима бивше СФРЈ.¹⁴

Процес изградње Новог Београда и блокова 21, 22 и 23

Изградња Новог Београда се може сагледати кроз три фазе. Прва фаза започета је изградњом насеља Тошин бунар од 1947. до 1950. године и Студентског гра-

Сл. 1 / Реулациони план подручја оштинине Нови Београд – „бланко” подлога у коју се након појединачних конкурса и израде планова нижег ранга уцртавало решење блок по блок (Урбанистички завод Београда)

да од 1948. до 1950. године. Насеље Тошин бунар, подигнуто на обједињеном пољопривредном замљишту некадашњих парцела приземних кућа, представљало је једно од првих у низу којим се решавала стамбена криза путем масовне градње на теренима нове градске територије. Објекти су грађени од опеке, без централног грејања и применом неколико типских пројеката. Ликовни третман фасада одражавао је примену строгих прописа о рационалној изградњи и оквиру у којима се кретала архитектура тих година. Пројекте за Студентски град и Тошин бунар израдио је Институт за изучавање и конкретизовање проблематике Новог Београда. Аутори архитектонско-урбанистичког пројекта су Љубо Илић и Видо Врбанић.

Друга фаза започета је 1959. и трајала је до 1963. године изградњом тзв. експерименталног рејона који обухвата два стамбена блока, Блок 1 и Блок 2. Архитекта Бранко Петричић је аутор урбанистичког решења, а Тихомир Ивановић, Душан Миленковић и Бранко Петричић архитектонских решења појединачних објеката и групација.

Пројекат је рађен у оквиру бироа „Србијапројект”. Ову фазу изградње одликује потпуно нов концепт. Архитектонско-урбанистички квалитет овог рејона сагледава се на згради Центра месне заједнице „Фонтана” (1963–1967) у Блоку 1, коју је пројектовао Урош Мартиновић. Поред архитектонског квалитета у спољном обликовању тако и у веома успешном и јасном функционалном решењу низа садржаја. Стамбени блокови 1 и 2 и „Фонтана” показатељи су новог пута у пројектовању на којима је први пут примењена индустријализација грађења и конструктивно решење система Бранка Жежеља.

После конкурса одржаног у периоду 1958–1959. године, за решење првог стамбеног блока у Централној зони чије границе чине Булевар Михајла Пупина, ул. Милентија Поповића, Булевар Милутина Миланковића и Булевар уметности, започета је трећа и најобимнија фаза изградње. Поред детаљног архитектонско-урбанистичког плана Блока, конкурс је обухватао и идејне предлоге за разраду централног потеза од

Сл. 2 / Ортофото снимак Централне зоне у изградњи крајем шездесетих година прошлог века, видљиви су блокови 1 и 21 у целини, блокови 28 и 29 су шек градилишта на којима се назире табарићи објеката, док су на месту осталих блокова пешчани ширени (Урбанистички завод Београда)

СИВ-а до Железничке станице. Прва награда није додељена већ две равноправне друге награде за ауторске тимове: (1) Леонид Ленарчић, Милосав Митић, Иван Петровић и Михаило Чанак; (2) Јосип Свобода, Душан Миленковић, Милутин Главички, Гаврило Дракулић и Јован Лукић. Додељена је и једна награда Ратомиру Богојевићу чије је решење у коначним разрадама Плана потпуно одбачено. Након завршеног конкурса, Савет за урбанизам је поставио нов програмски основ, а израда Плана поверена је Урбанистичком заводу који је формирао радну групу архитеката и урбаниста.¹⁵ План је представљао коначан исход дугог планирања у којем су постављене главне контуре Централне зоне Новог Београда које постоје и данас. На основу овог решења, Милутин Главички и Урош Мартиновић израдили су 1962. године Регулациони план који је служио као основ за израду детаљних планова и урбанистичких услова свих будућих блокова и појединачних објеката.¹⁶ (сл. 1)

Блок 21 је био први стамбени блок реализован у периоду од 1962. до 1966. у Новом Београду. Након овог блока реализовано је још пет у периоду до 1975. године који чине Централну зону Новог Београда:

Блок 22 и Блок 23 (завршени 1976. према конкурсу из 1968); Блок 28 (1971. ДУП, 1966); Блок 29 (1969–1973, ДУП, 1966); Блок 30 (1967–1979. ДУП, 1963) Међутим, Централна зона Новог Београда реализована је делимично и то по ободу територије намењене становању. Девет симетрично распоређених блокова оријентисани су између Железничке станице Нови Београд и Палате „Србија” (СИВ). Ради се о Целини правоугаоне форме која обухвата средишњи потез решен у три блока квадратних основа димензија 400x400 м. Са његове обе стране симетрично су распоређена још по три блока правоугаоних основа димензија 600x400 м. Архитектонска решења бирана су на општејугословенским (за блокове 21, 22, 23 и 28), односно ужим конкурсима (блокови 29 и 30) чији су аутори значајни представници југословенске сцене тог времена: Урош Мартиновић, Леон Кабиљо, Богдан Игњатовић, Илија Арнаутовић. Међутим, важно је нагласити и генерацију врских аутора која је стасавала кроз конкурсе за Нови Београд: Михаило Чанак, Милосав Митић, Иван Петровић, Милутин Главички, Александар Стјепановић, Божидар Јанковић, Бранислав Караџић.¹⁷ (сл. 2)

Од формирања монументалне зоне Новог Београда односно централног и станичног трга на потезу између СИВ-а и Железничке станице и планираних садржаја, постепено се одустајало, што је убрзало изградњу ауто-пута кроз Београд, и Блока 24 према пројекту архитеката Богдана и Владе Славице у периоду од 1984. до 1989. године, као и спортске хале Арена (Лимес) у Блоку 25 архитекте Владе Славице започете 1991. године.¹⁸ Блокови 25 и 26 били су предмет конкурса 1998. године на којем је награђено решење архитекте Светислава Личине. Конкурсно решење је било основ за Регулациони план блокова 25 и 26, према којем је планирана изградња појединих објеката (храм Св. Симеона Мироточивог и парохијског дома у блоку 26), следећи конкурс био је 2007. године, а План детаљне регулације је усвојен 2016. године. Булевар Арсенија Чарнојевића (ауто-пут) данас представља снажну физичку баријеру, па планирани потез Централне зоне између СИВ-а и новобеоградске Железничке станице постоји у назнакама: преостале визуре, преостале пешачке стазе и пасареле.

Ипак, Нови Београд се данас у стручним круговима сматра за европски пандан Бразилији и Чандигару, као једини нови главни град послератне Европе, упркос чињеници да велики део планираних централних садржаја, административних и управних објеката није реализован. Оба града, и Бразилија и Чандигар, данас се налазе на Унесковој листи светске баштине.¹⁹

Архитектонско-урбанистичка анализа блокова 21, 22, 23

У првој фази стамбене изградње Новог Београда, основна организациона јединица стамбене зоне био је „стамбени микрорејон”, да би од краја педесетих година за основну планску јединицу имао „јединицу суседства” или „стамбену заједницу”²⁰ која је конципирана као заједница грађана настањена у одређеном блоку како би управљала заједничким друштвеним пословима и радила на унапређењу свакодневног живота локалног места. Општим законом о стамбеним заједницама из 1958. године утврђене су основе изградње и развоја територијалних јединица и облика самоуправног удруживања грађана.²¹ Међутим и поред законске регулативе њени економски, социолошки и просторни оквири су остали нејасни. Како би се дошло до решења овог питања, пре свега просторног оквира, одржан је симпозијум 1962. године у Београду у организацији Савезног завода за урбанизам и комунална питања. Основне теме симпозијума односиле су се на величину блока и њених фокусних тачака, пра-

тећих функција као што су школе и снабдевачки и услужни центри, који у почетку нису сагледани са свих релевантних аспеката (социолошких, економских и других). У сваком од њих предвиђена је по једна месна заједница. Стамбени рејони, пак, остају као планерски и административни алат, који означава шире заједнице (или скуп месних заједница) које броје од 5.0000 до 10.0000 становника. Они својим активностима и потребама гравитирају ка одређеним садржајима, те се тако и планирају рејонски центри.²²

Блок 21 - модул Централне зоне

Архитектонско-урбанистички конкурс за идејно решење стамбеног комплекса у Новом Београду расписан је 1959. године. Циљ конкурса је био двојак: добити архитектонско и урбанистичко решење првог блока чија је изградња предвиђена већ за 1960/61. годину и добити обликовно и организационо решење за урбанизам овог дела града. Уопште, путем процеса израде и усвајања Генералног плана Београда годину дана раније, дошло се до закључка да план није прецизно дефинисао локације за одређене садржаје, као ни обликовне елементе и организациона питања Новог Београда. С тим у вези, донесена је одлука да се о решавању тих проблема одлучује кроз расписивање одговарајућих конкурса, а обавезно за локације које су на истакнутим местима – попут Централне зоне Новог Београда и Блока 21 у оквиру исте, а због близине зграде СИВ-а.

Расписом конкурса тражено је детаљно урбанистичко решење блока 21 и предлог за урбанистичку разраду целог централног дела Новог Београда. Како није одабрано победничко решење које би задовољавало критеријуме конкурсног задатка и решило установљене проблеме, Савет за урбанизам дао је прецизан директивни програм на основу закључака добијених анализом конкурсних решења. Одлучено је да Урбанистички завод преузме рад на урбанистичком решењу зоне, а са тим циљем Завод је формирао радну групу у којој су били чланови из награђених тимова (Митић, Ленарчич, Главички и Миленковић) као и једна неутрална личност Урош Мартиновић, који је био шеф групе. Тим је радио на елаборату, али тако да је као резултат добијен потпуно нови пројекат, који је разрадио конкурсне идеје. Најбитнија разлика, у односу на програм конкурса, је измештање железничке пруге са трасе данашњег ауто-пута на данашњу локацију, чиме је Централна зона проширена – са шест, на девет урбаних блокова. Такође, наглашена је средишња оса на потезу СИВ – железничка

Сл. 3 / Израда и монтажа фасадног панела са облојом од керамичких плочица на објекту Б9 у Блоку 21, 1965. (Lenačić, Gavrilović)

станица, на чијој су траси лоцирана три трга различите намене:

- свечани манифестациони трг у блоку 26, испред зграде СИВ-а, фланкиран објектима за високе државне и културне установе – институти, коморе, државни архив, научне установе;
- централни градски трг у блоку 25, фланкиран објектима у којима су смештене позоришне и биоскопске дворане, сале, клубови, ресторани;
- станични трг у блоку 24, наспрам железничке станице.

Са гледишта урбанистичког планирања, Централна зона Новог Београда је у истом рангу као и старо језгро Београда, односно Земуна. Идеја планера била је да овај потез не постане сателитско стамбено насеље, нити „пролазна алеја између Београда и Земуна” већ један од три равноправна центра Београда.²³ Промена трасе железничке пруге је ушла у Генерални план, док је ово урбанистичко решење служило као основ за израду Плана регулације подручја општине Нови Београд.

Према овом решењу, разликују се наглашени угаони блокови (21, 23, 28, 30) и смирени средишњи блокови (22, 24, 25, 26, 29). Сви су обликовани кроз разраду три архитектонско-урбанистичке типологије, карактеристичне за *интернационални стил*: кулу, „штанглу” (хоризонтални блок) и меандар. Угаони блокови имају од четири до шест реперних кула на спољашњим стра-

нама и по једну на унутрашњој, две „штангле” од по једанаест етажа и меандрирајућу структуру од пет етажа – што је решење пресликано на сва четири угаона блока. Средишњи блокови (22 и 29) обликовани су као низ попречних ламела на спољашњој страни, односно квадратни рејонски центар и по две реперне куле на унутрашњој страни блока, према централној оси.

Ово су елементи такозваног „габаритног урбанизма”, односно „кранског урбанизма”, који је типичан за овај период изградње Новог Београда, а свако појединачно конкурсно решење је уклапано у овакве задате параметре. Готово све структуре су планиране за градњу у системима индустријализоване²⁴ префабриковане градње, који захтевају велика и организована градилишта са великом механизацијом – такозване „писте” за полигону префабрикацију или кранове за преносне оплате. (сл. 3)

Када је реч о архитектонској обради фасада основни захтеви у погледу обликовања проистекли су делом и из чињенице да се овај блок налази на репрезентативном месту, надамак погледа са тврђаве и Калемегдана, између два велика градска булевару и у непосредној близини планираног централног потеза СИВ – Железничка станица. Према препорукама Урбанистичког завода објекти су обликовани са великом пажњом и једноставно. Једноставност и „елеганција”²⁵ елемената као и квалитет обраде материјала били су примарни критеријуми. Карактер хоризонталног пружања је морао да се задржи у обради фасада

(на примеру „штангле” и „меандра”) док су куле но-сиоци упечатљивог израза свих блокова, планирани да буду видљиви из свих визура града (најбољи пример су куле Блока 23). У фасадним решењима се полазило од наведених ставова и препорука па су површине и линије равне што је истовремено олакшавало и саму технику извођења.

Специфичности разраде конкурсног решења и изградње Блока 21

Као први реализовани блок, ауторско дело и модул Централне зоне Новог Београда, блок 21 и данас се често помиње у стручним круговима. Представља визуелно упечатљив блок посебно због објеката „Шест каплара” и меандра „Кинески зид”, и због близине Палате СИВ-а (културно добро, Палата Савезног извршног већа, Одлука о утврђивању, „Службени гласник РС” бр. 72/13). Замишљен је тако да формира одговарајуће окружење за најзначајаније објекте државне и политичке администрације. Блок 21 је грађен за стамбене потребе Југословенске народне армије, односно наручиоца Државног секретаријата народне одбране (ДСНО), у специфичном сплету околности које су водиле ка успостављању струковних правила, а које и данас представљају полазне основе и примере добре праксе за струку на подручју бивше СФРЈ и шире. На конкурс су изабрана три решења за три типа станова, који су тражени пројектним задатком. Израда извођачких пројеката је прерасподељена на следећи начин: искусни тандем Атељаеа „Стил”, Богдан Игњатовић и Александар Ђорђевић, добијају солитере 1, 3 и 5 и ламеле у којима су пројектовани мали станови;²⁶ Леон Кабиљо пројектује солитере 2, 4 и 6 у којима су велики станови. Пројекат меандра, ламеле и самачки хотел који је планиран у (једином нереализованом) солитеру добија млади тим тек дипломираних архитеката у саставу Михајло Чанак, Леонид Ленарчић, Милосав Митић, Иван Петровић и Иван Симовић, који свој први велики пројекат реализују у оквиру Института за испитивање материјала ИМС.

У тренутку пројектовања нису постојали одговарајући прописи и нормативи који би уредили ову нову грану привреде, у шта је стамбена изградња полако прераспала. Као полазна основа при пројектовању се користило Упутство за изградњу стамбених објеката ЈНА из 1956. године, уз низ других, често привремених и у одређене сврхе приређених докумената. Ипак, за разлику од насеља Тошин бунар, у случају Централне зоне се у изградњу улазило после обимних припрема, заснованих на искуству стеченом на Блоковима 1 и 2 –

експерименталним насељима ИМС технологије, те се дало очекивати да изградња буде релативно брза – што се није десило. Када је реч о Блоку 21, сама припрема терена је доста каснила – испоставиће се да због неизмештене пруге²⁷ није било могуће изградити све објекте према програму, а највећи проблем је управо било кашњење изградње неопходних пратећих садржаја: школа и вртића, као и објеката за снабдевање. Напросто, минимални и импровизовани садржаји у приземљима објеката нису могли да задовоље потребе урбаног блока са 10.000 становника.

Други проблем је уско повезан са применом индустријализованих система градње и пратећим појавама које су у вези са процедурама за избор извођача радова. Наиме, индустријализација у грађевинарству је био пројекат иза којег је у сваком могућем смислу стајала држава (финансијском, логистичком, административном, персоналном), међутим то није изузело низ специфичних потешкоћа. О величини овог подухвата сведочи и то да је читав правац стварања у контексту индустријализације назван „индустријском модерном”, и то баш од стране еминентног и веома плодног протагонисте, архитекте Михаила Чанка. На терену је, нарочито у раним, експерименталним фазама реализације – у коју спада и Блок 21 – долазило до великих проблема: у организацији градилишта, у етапности извођења радова на објектима, затим проблема са опремом и могућностима грађевинске оперативе која је послове добијала након лицитација, по броју стамбених јединица. Зато долази до појаве тзв. „индустријске пауперизације”²⁸, која је у крајњој линији и допринела колапсу система стамбене привреде у Југославији. Када не постоје серије од минимално 20.000 префабрикованих елемената, сама суштина префабрикације се доводи у питање, јер се њена исплативост – кључни аргумент за експлоатацију – потпуно губи.

Стамбена индустрија се, као и већина југословенске индустрије, заправо веома дуго ослањала на занатску продукцију и мануелни рад – штавише у мањој или већој мери је и рачунала са тим.²⁹ Оно што је била својеврсна предност југословенске индустријске модерне – разноврсност финалних обрада захваљујући примени отворених система префабрикације – на крају је водило у монополизацију завршних радова, што је резултирало мањим могућностима за рад у великим серијама. Овај проблем је делимично превазиђен захваљујући новом законском оквиру који је омогућио формирање кооператива и пословно-инвестиционих удружења, која деле трошкове куповине и одржавања опреме, инвестиција и остало – те никад није била ви-

Сл. 4 / Блок 21 у изградњи, објекат А7 – експериментално традиционално ИМС технологије; у позадини се види шест солијера које је градио ГП „Комграп” и Палаћа Федерације (лична архива др Ивана Пејровића, у власништву Константина Пејровића)

соко индустријализована у строгом смислу речи јер је ризик улагања у скупу опрему и погоне био велики. Захваљујући примени полумонтажних и полупрефабрикованих конструктивних решења, као и отворених префабрикованих система и технологија, сва изведена решења су јединствена и нису понављана на другим локацијама у овој форми. Због специфичности отвореног система префабрикације, објекти грађени на овај начин имају карактеристике такозване „нулте серије”, као и доста карактеристика занатског дела. Стварају се хибридна решења, захваљујући којима стамбена архитектура СФРЈ избегава класичне замке индустријске монтажне изградње – велике серије, у којима настају читава насеља, потпуно типизирана и монотона. Поједини процеси и производи се индустријализују, пре свега грађевински материјал и елементи конструкције, али је уградња и даље у највећем обиму мануелна, комбинована са занатским и монтерским вештинама ондашњих радника. Парадоксално – то и јесте била предност југословенске стамбене индустрије и њених производа – јединственост и нерепетитивност објекта, могућност даљег развоја као и висока прилагодљивост грађевинске оперативе.

Ипак, на дуже стазе, предузећа која су функционисала тржишно тешко амортизују улагање у скупу опре-

му, те у великој мери раде у иностранству, што доводи до нових застоја на домаћем терену. У случају предузећа која су градила Централну зону долази до специфичне врсте интервенционистичке политике: инвеститор, који је често и власник ових предузећа, расподељује послове по кључу, па Блок 21 граде ГП „Комграп” и ГП „Напред”, а блокове 22 и 23 ГП „Напред” и ГП „Ратко Митровић” – по пола. Ова предузећа, пак, изводе објекте у системима којима располажу: ГП „Комграп” је располагао само класичном технологијом градње уз примену полигона префабрикације елемената попут таваница; ГП „Напред” је убрзо по конципирању откупио лиценцу и опрему за *ИМС Жежељ* префабриковани систем. Временом је ова политика доведена до апсурда, нарочито кроз изградњу станова за тржиште: на примерима градње блокова 45 и 70, или Јулиног брда, и учествују пословне организације које у свом саставу имају предузећа из целе Србије, која граде на малим фрагментима насеља (ГП „Прогрес” из Ниша, „Тимоградња” из Неготина и многи други). Дакле, чест је случај да објекти који имају исте идејне пројекте и исте фасаде, нису грађени на исти начин: најсликовитији је пример објекта 5 (гради ГП „Напред” у систему *ИМС Жежељ*) и објекта 6 (гради „Ратко Митровић” у систему помичне оплате) у Блоку 23. (сл. 4)

Блокови 22 и 23: бетонски барок, феномен „војног стана” и „београдског стана”

Блок 23, заједно са Блоком 22, био је предмет општејугословенског конкурса 1968. године, на којем су прву награду за архитектонско-урбанистичко решење добили Божидар Јанковић, Бранислав Караџић и Александар Стјепановић (Институт ИМС и Атеље ОСНОВА). Повољна је чињеница што су, у време конкурса, били реализовани објекти у блоковима 21 и 28, а пројектна документација поменутих блокова је рађена у Институту ИМС – где су Јанковић и Караџић радили у оквиру Центра за становање. Аутори решења су најпре анализирали објекте у овим блоковима и закључке сврстали у три групе, у складу са морфологијама које се појављују у блоку (хоризонтални блок, меандар и куле) на којима су темељили свој концепт и архитектуру објекта. Аутори су посебно анализирали и приступали проблематици обликовања објекта, а врло студиозно се, такође, посветили организацији „типичне ћелије”.

Анализом³⁰ свих појединачних изведених волумена у Блоковима 21 и 28, у вези са будућим објектима у Блоку 23 закључено је следеће:

- Спратност стамбених кула треба повећати са 16 на око 20 спратова у блоковима (на основу тада актуелне *Студије високих објеката* Урбанистичког завода), а њихове фасаде декомпоновати, по хоризонтали и вертикали, како би добиле динамичнију форму.
- Код подужне десетоспратнице („штангле”), која је требало да има 280 м дужине, постоји проблем односа три основе димензије објекта, што је у случају објекта у Блоку 21 и Блоку 28 резултирало визуелно проблематичним габаритом објекта –

објекат делује сужено и ствара код посматрача утисак „нестабилности”.³¹ Овај тим повећава дубину трактова и прави атријуме – и на хоризонталним блоковима и на меандру. Поучени овим и сопственим искуством, исто су поступили и Михајло Чанак и Милосав Митић у Блоку 29.

- Оригинални, урбанистичким решењем задати волумен меандра биће фрагментиран на мање сегменте, потковичастог облика, који варирају овај облик.

Нове пропорције, настале услед промене димензија волумена, захтевају и другачији однос према деловима објекта. Када су куле у питању, приземље и меzzанин се спајају и повлаче ка унутрашњости објекта, остављајући раван корпуса објекта у првом плану, са додатним акцентом у виду наглашених бетонских шајбни. Косе површине додатно доприносе динамици објекта. У ламелама основа је двотракт са атријумским продорима. У подужном правцу објекат је подељен на три сегмента: два чеона сегмента којима је објекат затворен по ширини и средишњи корпус. Трактови имају „цезуре” у виду кубуса степенишних вертикала. Најзад, фасада је рашчлањена еркерима, парапетима и терасама, које се ритмично понављају, и елементима (рукохвати, ролетне, прозорски оквири) који су бојени у живе *мондријановске* боје. Мајсторско умеће компоновања, како фасада, тако и волумена на нивоу блока у целини и у односу на окружење, подстакло је стручну јавност да блокове 22 и 23 назове „бетонским бароком”. Због снажне експресије форме и обилате употребе бетона, визуелно веома упечатљивих структура које се сагледавају из удаљених делова града и супротне обале Саве чини их урбаним реперима Централне зоне Новог Београда. (сл. 5 и сл. 6)

Сл. 5 / Макеја блокова 23, најред и 22, позади (М. Чанак)

Сл. 6 / Штамбене куле у Блоку 23, 2014. (фотографија С. Нејовановић)

Стамбене јединице су пројектоване кроз систем питања и задатака које су аутори себи поставили посматрајући однос друштво-породица. Анализирајући уочене проблеме, аутори постављају низ принципа, на основу којих пројектују стамбене јединице у овим блоковима, али које користе и као базу за своја каснија пројектантска истраживања. Утврђују тзв. *основно језиро јединице*, које окупља заједничке активности целе породице (обедовање или дневна соба). Омогућују функционисање језгра уз стварање *паралелној шоба* за разне друге потребе – омогућују независно и изоловано функционисање језгра, око којег се стварају паралелни токови за друге потребе. Омогућени су и различити *сценарији* коришћења у зависности од старосне структуре породице. Флексибилност основе, у циљу пружања основних услова за раст и функционисање породице, постигнута је постављањем помичних преграда, како би се простор лако трансформисао и избегао осећај скучености. Стјепановић, Карацић и Јанковић су најистакнутији протагонисти ове, крајње утилитарне, филозофије пројектовања станова која је, захваљујући великој продукцији коју је Београд имао, допринела и формирању чувене Катедре за становање на Архитектонском факултету у Београду, а затим и посебних постдипломских студија на ову тему.

Кроз процес планирања и изградње првих блокова је стасала једна генерација аутора чији су резултати и данас релевантни и доживљавају поновно откриће, како код домаће тако и иностране јавности. Протагонисти ових процеса су активно учествовали у професионалном образовању кадрова и изградњи институција које и данас постоје. Просторне одлике станова и филозофија функције која стоји иза њих, касније су истицане као главна карактеристика тзв. *београдске школе станаовања*, односно *београдској стана* – који је у суштини тековина стамбене политике и инвестиција ЈНА, Града Београда, републичких и савезних органа СФРЈ у Београду.

Блокови 21, 22, 23 и савремено урбано наслеђе Београда

Блокови 21, 22, 23, а потом 28, 29 и 30 у Новом Београду су настали као резултат дуготрајног системског планирања усклађеног са владајућом идеологијом, у циљу проширења града и формирања нове југословенске престонице. Период од конкурса до реализације праћен је друштвено-политичком променама, на унутрашњем плану стварање једнопартијског система, прелазак на самоуправно друштвено уређење (Уставом из 1963)³² и озваничење друштвеног власништва, а на

међународном плану – настајање Покрета несврстаних 1961. године у којем је Југославија имала кључну улогу заузимањем неутралног става према политикама Источног и Западног блока. То је за последицу имало већу слободу у креирању нове престонице СФРЈ.

Почетком шездесетих година Београд се полако извлачио из постратне депресије, а град широких булевара и солитера и великих објеката на левој обали Саве постепено је добијао свој препознатљив лик и идентитет. До осамдесетих година изграђено је шест блокова Централне зоне док средишњи блокови 24, 25 и 26 нису реализовани по првобитној идеји. Ови блокови су реализовани од краја осамдесетих па до деведесетих година и распада СФРЈ, и представљао је модеран град који у свести грађана није означавао само локацијску одредницу већ и друштвену. Због тога је у транзиционом периоду, од деведесетих па све до данас, Нови Београд у колективној свести грађана и одређеног дела стручне јавности симбол државе социјалног старања и социјалног реализма, као и економског и политичког колапса СФРЈ. С архитектонско-урбанистичког становишта његова естетичност је оспоравана због великих габарита објеката и сивила као једна „безлична” и хладна урбана мегаструктура која није добила свој епилог. Међутим, такав став, с аспекта заштите непокретног културног наслеђа, доводи до неутемељеног негирања не само једног архитектонског правца већ и читаве епохе чији су стваралачки продукти оставили печат у друштвеној и политичкој историји Београда и његовог послератног развоја.

Уколико би се осврнули на архитектуру земаља другачијег политичког уређења, културне климе и градитељског наслеђа, наишли би на сличан концепт урбаног планирања у периоду када је читава Европа исцрпљена и економски ослабљена последицама Другог светског рата. Концепт префабрикације достигао је свој врхунац током педесетих година XX века у САД и Европи, који је омогућавао јефтину градњу и велику уштеду времена. Готово свака европска земља улаже у ове системе и, након одређеног периода експерименталне градње, одабира оне који су најисплативији. У Француској је овај програм био део тзв. *славних тридесет година* (*Les Trente Glorieuses*, 1945–1975), периода успона француске економије који је, последично, имао повољан утицај и на раст личних дохода, развој инфраструктуре и генерално развој државе социјалног старања. У том контексту је можда најзанимљивија употреба система Ками (*Camus*) приликом реконструкције града Авра (*Le Havre*) 1945–1964. године по плановима Огиста Переа (*Auguste*

Сл. 7 / Барбикан, дејџаљ, 2017. (*Barbican Henge ауџор: James Burns*); <https://www.barbican.org.uk/our-story/our-building/our-architecture> <http://blog.barbican.org.uk/2017/05/photographing-barbican-henge/> [1. 4. 2018]

Сл. 8 / Парк Хил, Шефилд, 2017. (*dailymail.co.uk*)
https://i.dailymail.co.uk/i/pix/2017/11/30/22/46D932E600000578-0-image-m-80_1512082029920.jpg [1. 4. 2018]

Сл. 9 / Меандар у Блоку 21 (*Вечерње Новостии*, 2015)
<http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:544356-Zgrada-sa-62-ulaza-i-skoro-3500-stanara>
[3. 4. 2018]

Perret). Град је на листи Унескове светске баштине од 2005. године.³³ Шведска је имала „Програм милион” (*Miljonprogrammet*) изградње милион станова у пре-фабрикованим системима од 1964–1975, у СССР је најчувенији програм „Хрушчовки” односно програм изградње станова током шездесетих и седамдесетих, најчешће у К-7 панелном систему инжењера Лагутенка. Иако ни у другим земљама бетонске структуре дуго нису биле прихваћене као пријемчива естетика, одређена временска дистанца (30–50 година) дозволила је нови поглед на све специфичности настанка оваквих грађевина или градитељских целина и до објективнијег вредносног суда. Са таквог становишта

послератни градитељски фонд заузима значајно место у области заштите архитектонског наслеђа Велике Британије.³⁴ Стамбено-пословни комплекс Барбикан (*Barbican*)³⁵ у Лондону грађен током шездесетих и седамдесетих година XX века на рушевинама из Другог светског рата, према пројекту архитеката Чемберлена, Пауела и Бона (*Chamberlain, Powell and Bonn*) један је од бољих примера европске бруталистичке архитектуре. Обухвата 16 ха простора и поред стамбеног дела у њему се сада налазе уметнички квартал са школама, позориште, библиотека, концертна дворана и други значајни пословни објекти, шеталишта, ресторани и трговине. У питању су некадашњи социјални станови у

великим објектима чија естетичност није одмах била прихваћена. Насеље Барбикан је данас симбол послератног периода и чини важан сегмент урбаног наслеђа Лондона, независно од „традиционалног” схватања естетике у архитектури. Барбикан је утврђен за културно добро 2000. године.³⁶ (сл. 7)

Такав статус има и стамбени објекат Парк Хил³⁷ у Шефилду, Велика Британија (Park Hill, Sheffield)³⁸ са 994 стана. Његова „изломљена” и издужена форма, габарит, велики број станова подсећају на стамбени меандар у блоку 21 на Новом Београду. Свака ламела објекта је спојена пасарелама које формирају парковске површине што је било револуционарно у периоду градње 1961. године. Новобеоградски четвороспратни меандар са 794 стана, својом централном позицијом, урбанистички и обликовно има улогу повезивања свих изграђених структура у Блоку 21 формирајући просторну целину од 24 ха са зеленилом и простором за рекреацију од 11 ха. Тракт ламеле 5 меандра је у приземљу пролазан целом дужином како би се постигла јака просторна и визуелна веза.³⁹ (сл. 8, сл. 9)

Уколико би се направила паралела, новобеоградски послератни модернизам носи одлике интернационалног стила, али и европског брутализма⁴⁰ који се огледа у примени натур-бетона у артикулацији фасадних површина и јасног истицања структуре објеката како у фасадном решењу тако и основама што се најпре може сагледати на објектима у блоковима 22 и 23.⁴¹ У коликом проценту су европски и светски примери, усмерени ка креирању новог архитектонског правца, утицали на рад југословенских архитеката, а колико је њихово стваралаштво последица друштвених околности и потреба, објашњава умногоме правац развоја југословенске архитектонске праксе уопште. Послератни модернизам је оригинално порицао историчност и себе видео као тачку прекретницу, место разилажења у историји архитектуре чији је степен развоја био одређен политичким, економским и друштвеним факторима, а који су се разликовали од државе до државе. Такав тренд у југословенској архитектури, међутим, престао је да буде актуелан крајем седамдесетих и током осамдесетих година XX века јер је представљао заоставштину државе која је деведесетих година престала да постоји заједно са социјализмом као званичним обликом државног уређења, али и архитектуром социјалног становања која је много више била друштвена потреба реализована кроз политику решавања стамбене кризе у скоро свим земаљама Европе након Другог светског рата. Био је то превасходно рационалан приступ у изградњи заснован на функционалности.

Данас, након више од седамдесет година од почетка изградње Новог Београда, можемо објективно сагледати све друштвено-политичке околности, принципе пројектовања, стилске одлике и потенцијал простора уз реке, од изградње до данас, а самим тим одредити значај и место Централне зоне у савременом урбаном наслеђу Београда чији је он нераскидив део. Блокови 21, 22 и 23 сведоци су времена масовне индустријализације у грађевинарству, конкурсне политике која је била заснована на постепеној изградњи процедуралног, институционалног и научно-технолошког оквира, а зарад позитивне репрезентације државе – несврстане, самоуправне, социјалистичке федерације.⁴²

Недостатак утемељених критеријума, јасних начела и конзерваторског метода у контексту очувања тековина послератне архитектуре, доводи до неоследне и непотпуне процене вредности ове целине што се у пракси огледа у непримереној новоградњи последњих година и раскиду са традицијом модерне, што неумитно води ка губитку културног наслеђа. Нови Београд није реализован до краја, због чега је схваћен као утопијски пројекат са огромним потенцијалом захваљујући великом пространству и изузетним инфраструктурним капацитетима.

О Новом Београду настао је низ стручних текстова које су писали сами учесници процеса његовог планирања, пројектовања и изградње, тадашњих идеолога, као и каснијих историчара, историчара архитектуре, социолога урбанизма и других.⁴³ Неки историчари и теоретичари архитектуре дефинисали су појаве у архитектури овог периода код нас употребивши термин „социјалистички естетизам”.⁴⁴ Међутим, архитектура Централне зоне се не може одредити кроз један правац или стил јер се, иако базирана на њима, кроз ангажман струке постепено удаљила од совјетског соцреализма у почецима настајања али и од интернационалног узора, изградивши сопствени градитељски и ликовни идентитет због чега у оквиру непокретног културног наслеђа ужива статус просторне целине под претходном заштитом (ев. лист бр. од 7. 19. од 25. 12. 2017).

Ивана И. Весковић,

историчар уметности

Завод за заштиту споменика културе града Београда

ivana.veskovic@beogradskonasledje.rs

Јелица Р. Јовановић,

архитекта

jelica.jovanovic.011@gmail.com

НАПОМЕНЕ

- 1] Милорадовић 2012: 56–60; Према Шегвићу 2007: 88–89.
- 2] Крстић 2014, Благојевић 2007: 86.
- 3] Експериментални блокови 1 и 2 су први блокови на Новом Београду за чију изградњу је примењиван нови систем *ИМС Жежељ*. Институт ИМС је пратио ово градилиште и радио тестове понашања конструкције *in situ*. Исто такво градилиште јесу и објекти А7 и Б9 у Блоку 21, насеље Церак Виногради и многа друга.
- 4] Биљана Мишић и други 2010.
- 5] Просен 2007: 109–113.
- 6] Основно полазиште у пројективању већине објеката у периоду после Другог светског рата била је урбанистичка идеологија коју је СИАМ заступао од четвртог конгреса одржаног у Атини 1933. године приказана у публикацији Атинска повеља архитекте Ле Корбизјеа. У основи Атинске повеље је Озарени град – град сунца, простора и зеленила, и концепт функционалног града – становање, рад, рекреација и саобраћај. Ови постулати су делимично примењени у планирању Новог Београда. О овоме видети у: Благојевић 2007: 10; Крстић 2014: 15–46. Атинска повеља представља полазну основу за конципирање и изградњу првих делова новобеоградског модерног града, као и за дефинисање размере блокова („раскрснице на 200 до 400 м”, Атинска повеља стр. 77). Међутим, захваљујући већ рано направљеним одступањима и модификацијама, на новобеоградском примеру се не уочава строго зонирање целина, већ се оне просторно прожимају, пре свега рад (пословање, администрација и занатство) са становањем. Како оригинална урбанистичка решења нису реализована до краја каснијим интервенцијама, повећањем густина и пренаменама, потпуно промене зоне рада, становања, рекреацијесе заправо се не перципирају као засебне функционалне целине на Новом Београду.
- 7] Ристановић 2009: 10–12.
- 8] Мишић 2012.
- 9] Михајлов 2013.
- 10] Антонић 2013: 52, 55
- 11] Стојановић 1974: 227.
- 12] Најзначајнији допринос јесте патент Бранка Жежеља PS 25 452: Префабрикована скелетна конструкција од преднапрегнутог бетона (пријављен: 7. 12. 1962. под бројем P1637/62; важи од 30. 9. 1965. издат 31. 3. 1966) као и низ патентираних техничких решења за котве и уређаје за преднапрезање. Овај конструктивни систем инжењера Бранка Жежеља је међу највише примењеним префабрикованим системима када је реч о изградњи Новог Београда, али и осталих београдских насеља тог периода. Био је веома популаран и међу стручњацима и међу инвеститорима због својих бројних предности: одличних сеизмичких и статичких карактеристика, изузетно рационалне употребе људских и материјалних ресурса, умањене масе објеката (чак и до 30% што је значајно за фундаирање на захтевнијим теренима) и велике флексибилности у пројектовању основа и фасада.
- 13] На основу њега настао је Урбанистички план Новог Београда који је урадио архитекта Видо Врбанић. Међутим, 1955. године главну одговорност за израду Генералног урбанистичког плана Новог Београда преузео је архитекта и директор Урбанистичког завода, Бранко Петричић који је урадио реорганизацију стамбених блокова као и редефинисао хијерархију функција између зграде СИВ-а и Железничке станице. Његов предлог ГУП-а коначно је усвојен 1958. године. Међутим, није изведена темељна реконцептуализација односа становање – центар, што је најбоље показао последњи велики урбанистички концепт Новог Београда из 1960. године који је дуго потом био основа за остала урбанистичка решења по којима је дефинитивно започета обимна изградња на левој обали Саве. Благојевић 2007: 145, 154, 183.
- 14] Петричић 1975: 223.
- 15] Ђорђевић 1960: 3.
- 16] Благојевић 2007: 182 –185; Glavički 1965: 5–7.
- 17] Старија генерација (Мартиновић, Кабиљо, Игњатовић) су аутори који су градили неке од најважнијих архитектонских дела у Београду и Србији. Градили су институције (професионалне и образовне) после Другог светског светског рата, публицисти и добитници најважнијих награда за архитектуру (Октобарска награда, Велика награда за архитектуру САС, Седмојулска награда, Борбина награда за архитектуру). Млађа генерација (Чанак et al, Главички et al) је учествовала активно у изградњи земље у време највеће експанзије ауторске архитектуре и урбанизма на овим просторима, као и експанзије грађевинарства у технолошком и иновационом смислу; аутори су били активни у раду важних институција и предузећа, попут Урбанистичког завода Београда, Института ИМС, ИАУС-а, Архитектонског факултета у Београду. Аутори су, у оквиру разних других тимова, добитници највиших награда, нарочито у домену стамбене архитектуре, на најважнијим конкурсима СФРЈ, али и у иностранству: Велика Британија, Аустралија. Награда Удружења урбаниста Србије носи име Милутина Главичког. Аутор конструктивног система ИМС технологије, претходно примењеног у експерименталном насељу у Блокима 1 и 2 на Новом Београду, је академик Др Бранко Жежељ, професор Универзитета у Београду оснивач Опитне станице за преднапрегнути бетон (касније фузионисане у Институт ИМС), иноватор технологије преднапрезања бетона, добитник највиших домаћих и међународних признања, аутор 36 одобрених патената и 64 пријављена проналаска (у евиденцији Савезног завода за интелектуалну својину), 108 научних и стручних радова објављених у земљи и иностранству; члан FIP (Међународно удружење за преднапрезање) чији је био потпретседник (1968), Међународног друштва лабораторија за материјале и конструкције (RILEM), Међународног друштва за мостове (AIPS), Америчког института за бетон (ACI).
- 18] Завод за заштиту споменика културе града Београда 1992: 2003.
- 19] UNESCO, World heritage list, <https://whc.unesco.org/en/list/445>, [27. 2. 2018]
- 20] Петричић се враћа изворном термину Кларенса Перија (Clarence Perry), „јединици суседства” (eng. the Neighborhood unit), уместо термину / концепту микрорејона, који се у готово исто време када Петричић ради на ГУП-у Новог Београда, поново појављује и формулише као структурна окосница урбанистичког планирања у СССР-у. Петричић 1975: 222.

- 21] Komuna 1958: 71–74.
- 22] Jančićević 1958: 58–61.
- 23] Đorđević 1960: 9.
- 24] Термин „индустријализована” (уместо „индустријска”) се радије користи међу стручњацима који се баве овим периодом и овим типом продукције, зато што ни једна земља на свету која је имала овај тип продукције станова, није успела да постигне тзв. „пуну индустријализацију” (као што је, рецимо, случај у аутомобилској или некој другој индустрији) већ је увек зависила од мануелног рада. У строгом смислу, већ сама чињеница да је немогуће објекат изнети из фабрике станова као готов, већ је потребно манипулисати његовим деловима до градилишта и на градилишту, води ка резерви приликом употребе ових термина.
- 25] Наведено у техничком опису у оквиру главног пројекта за Блок 21, ИАБ СО Нови Београд Блок 21 к. 3–25
- 26] Мали станови су једнособни и једнопособни, средњи станови су двособни и двоипособни, велики су са три и више соба. На Новом Београду се тежило грађењу средњих и великих станова. Битно је нагласити да је и дневна соба улазила у биланс соба. Анализа, 2014.
- 27] Пруга је пролазила старом трасом из правца Земуна: поред хотела „Југославија” (паралелно са данашњим северозападним краком Булевара Николе Тесле), улазила у блок 12 и секла дијагонално Блок 26 и саму Централну зону Новог Београда, секла југозападни угао Блока 21 (на месту предвиђеном за самачки хотел и центар месне заједнице) и североисточни угао блока 22 и кроз Блок 19 излазила на стари железнички мост.
- 28] Čanak 1980: 15.
- 29] Једна од карактеристика система *ИМС Жежељ* јесте и то да је његов аутор узео у обзир велику зависност домаћег грађевинарства од неквалификоване радне снаге (НКВ радници), те је пратећу опрему за преднапрезање и сам систем концептирао тако да ови радници могу после кратке обуке да раде на градилишту.
- 30] Јанковић, Караџић 1972: 137; Удружење инжењера грађевинарства, геотехнике, архитектуре и урбаниста „Изградња” 1972.
- 31] Аудио-снимак интервјуа са Александром Стјепановићем, професором архитектонског пројектовања (у пензији) на Архитектонском факултету Универзитета у Београду. Архива пројекта *Недовршене модернизације*, 26. јануар 2012. године (интервјуисала Ј. Јовановић).
- 32] Завод за заштиту споменика културе града Београда 2014.
- 33] Према сајту Унеска, Авр је стављен на листу по два критеријума. Критеријум (II): Послератни план реконструкције Авра је изванредан пример и обележје интеграције урбанистичких планова и пионирске имплементације савремених решења у архитектури, технологији и урбанизму. Критеријум (IV): Авр је изванредни послератни пример урбанистичког планирања и архитектуре, заснован на јединству методологије и система префабриковања, систематској употреби модуларне мреже и иновативној примени потенцијала бетона. UNESCO, World heritage list <https://whc.unesco.org/en/list/1181> [27. 2. 2018]
- 34] Harwood 2003.
- 35] Нав. дело: 650–652.
- 36] Historic England, <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1352667> [23. 2. 2018]
- 37] Historic England, <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1246881> [23. 2. 2018]
- 38] Harwood: 52–55.
- 39] Технички опис уз главни пројекат зграде меандра обележен у пројекту као зграда, ИАБ, СО Нови Београд, к. 3–3–25.
- 40] Брутализам је архитектонски стил који је произашао из модерне архитектуре чији се почети везују за архитекте Ле Корбизјеа и Мис ван дер Роа. Највише је био заступљен у пракси у периоду од педесетих до седамдесетих година XX века. Израз је потекао од речи француске речи *betonbrut* или сирови бетон који се односио на транспарентност бетона у спољном решењу објеката формираних у виду блокова, геометријских и репетитивних облика. Бетон који је до тада сматран искључиво конструктивним грађевинским материјалом без естетског деловања постао је елемент за декоративни и ликовни израз. Остављање бетона видљивим било је пре Другог светског рата карактеристично за објекте који нису имали веће естетске захтеве, а који се највише развијао у послератним годинама. Брутализам је са собом донео изградњу масивних монолитних грађевина, бездекоративних равних површина које остављају хладан утисак, нова естетика која је изазивала отпор код шире али и једног дела стручне јавности. О брутализму видети у: Perović 2005 (3); Малдини 2004 (I): 165–166; Encyclopedia Britannica, New Brutalism <https://www.britannica.com/art/New-Brutalism> [6. 6. 2018]
- 41] Примена нагур-бетона у артукулацији фасада зграде Општине била је последица тежње пројектаната ка функционалности. (Алфировић, 2016: 67) због тога се за зграду Општине Нови Београд може сврстати у бруталистичке. (Alfirević i Simonović Alfirević 2017 : 317–331)
- 42] Завод за заштиту споменика културе града Београда: 2014.
- 43] Благојевић 2004: 2–4; Кадјевић 2007: 231–232.
- 44] Термин социјалистички естетизам је преузет из књижевности о томе видети у: Lukić 1975: 225–243, Кадјевић 2007: 233.

ЛИТЕРАТУРА

- Antonić, G. (2013), Područje Novog Beograda u međuratnim planovima za razvoj Zemuna 1918–1934, (Beograd): 47–66.
- Alfirević, Đ. i Simonović Alfirević, S. (2017), *Brutalism in Serbian Architecture: Style or Necessity?*, у *Facta Universitatis: Architecture and Civil Engineering* Vol. 15, No. 3, ур. Драгослав Стојић, Ниш: Универзитет у Нишу Архитектонски факултет, 317–331. Доступно на [http://www.academia.edu/31574816/Brutalism_in_Serbian_Architecture_Style_or_Necessity_Brutalizam_u_srpskoj_arhitekturi_stil_ili_nu%C5%BEnost_\[20.3.2018\]](http://www.academia.edu/31574816/Brutalism_in_Serbian_Architecture_Style_or_Necessity_Brutalizam_u_srpskoj_arhitekturi_stil_ili_nu%C5%BEnost_[20.3.2018])
- Благојевић, Љ. (2004), *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане средине и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922–1962*, докторска дисертација, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду: 2–5.
- Благојевић, Љ. (2007), *Нови Београд – осиротени модернизам*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2007.
- Glavički, M. (1965), Regulacioni plan Novog Beograda, *Arhitektura urbanizam* 32 (Beograd) 5–11.
- Đorđević, A. (1960), Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda, *Arhitektura Urbanizam* 2 (Beograd 1960): 3–13.
- Vrbanić, V. (1951), Urbanistički plan Novog Beograda, *Arhitektura* 1–4 (Zagreb): 118.
- Главички, М. (1965), Регулациони план Новог Београда, *Архитектура урбанизам* 32 (Београд) 5–7.
- Đorđević, A. (1960), Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda, *Arhitektura Urbanizam* 2 (Beograd 1960): 3–13
- ЗСЗКГБ, (1992), Елаборат услова заштите непокретних културних добара, добара која уживају претходну заштиту и амбијенталних вредности за детаљни урбанистички план за блокове 22, 25, и 29 у Новом Београду, Београд
- ЗСЗКГБ (2003), Студија историјског и културног значаја блокова 25 и 26 у Централној зони Новог Београда I – фаза, Београд
- ИАБ, СО Нови Београд, Блок 21 к. 3–25, Блок 22 к. 1–52 и Блок 23 к. 2–82.
- Janković, B. i Karadžić, B. (1972), *Izgradnja blokova 22 i 23 u Novom Beogradu Stan i stanovanje*, Izgradnja (posebno izdanje), Beograd: Savez građevinskih inženjera i tehničara SR Srbije, Savez društava arhitekata Srbije, Savet za građevinarstvo Republičke privredne komore SR Srbije, (Beograd): 134–147.
- Јовановић, Ј. (2014), Елаборат анализе претходно заштићене целине Централна зона Новог Београда блокови 21, 22 и 23. Урбанистичко-архитектонска анализа, Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.
- Komuna 1 (1958) Nacrt opšteg zakona o stambenim zajednicama (Beograd) 71–74.
- Кадиевић, А. (2007), Улога идеологије у новијој архитектури и њена схватања у историографији, *Наслеђе VIII* (Београд): 225–239.
- Крстић, Б. (2014), *Атлинска повеља и мисао архитекта и урбаниста ФНРЈ 1950-их*, Београд: Бранислав Крстић
- Le Corbusier (1965, reprint 1998), *Atinska povelja* (Beograd): Klub mladih arhitekata.
- Lenarčić, L., Gavrilović, B. (1965), *Obrada montažnih i drugih fasadnih elemenata u stambenoj izgradnji primenom keramičkih proizvoda* (Beograd): Institut za ispitivanje materijala SR Srbije
- Lukić, S. (1975), *Socijalistički estetizam*, (Beograd): mala edicija Ideja, (*Umetnost na mostu*).
- Маневић, З. (1970), *О соцреализма до ауторске архитектуре*, Техника 3, (Београд): 62–65.
- Мечанов, Д. (2006), *Валоризација модернизације баштине на примеру стамбене архитектуре Београда од 1947. до 1969. године*, магистарска теза Архитектонски факултет, Универзитет у Београду.
- Милорадовић, Г. (2012), *Лейоша под нагзором – совјетски културни утицаји у Југославији 1945–1955*, Београд: Институт за савремену историју
- Михајлов, С. (2013), *Рајко.М. Таић 1900–1979*, Београд:Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Мишић, Б. (2011), *Палаћа Савезној извршној већи у Новом Београду: Историја грађења. Од Председништва владе ФНРЈ до Палате „Србија”*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Мишић, Б. (2013), *Ханиар старој аеродрома – сведочанство првој ваздушној присијаници у Београду*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Мишић и други (2010), *Савремена архитектура Београда-системајско истраживање*, Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.
- Недић, С. В. (1977), Генерални урбанистички план из 1923. године, *Годишњак града Београда XXIV* (Београд): 301–310.
- Послератна архитектура систематско истраживање, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд 2010.
- Perović, M. R. (2005), *Istorija moderne arhitekture antologija tekstova*, knjiga 3 (Beograd): 139–178,
- Ристановић, С. В. (2009), *Нови Београд: Градитељски подухват века*, Београд: ИА „КСЕ-НА”.
- Петричић, Б. (1975), Прве урбанистичке реализације (Нови Београд), *Годишњак града Београда XXII* (Београд): 219–234.
- Просен, М. (2007), О соцреализму у архитектури и његовој појави у Србији, *Наслеђе VIII* (Београд): 95–117.
- Стојановић, Б. (1974), Историја Новог Београда (I део), *Годишњак града Београда XXI* (Београд): 211–235.
- Студија историјског и културног значаја блокова 25 и 26 у Централној зони Сомборски, М. (1951), Развој Београда између два рата, *Архитектура 1–4*, (Загреб) 46.

Harwood, E. (2003), *England a guide to post-war listed buildings*, London

Чанак, М. (1980), *Милосав Миша Митић, архитектура 1932–1970*, Информативни билтен Центра за становање 26 (Београд): 3–40.

Шегвић, Н. (1947), *Уводник*, Архитектура 1–2 (Загреб): 3.

Интернет извори

Historic England, <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1246881>, [23. 2. 2018]

Historic England, <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1352667>, [23. 2. 2018]

UNESCO, World heritage list, <https://whc.unesco.org/en/list/445>, [27. 2. 2018]

UNESCO, World heritage list <https://whc.unesco.org/en/list/1181>, [27. 2. 2018]

Encyclopedia Britannica, New brutalism <https://www.britannica.com/art/New-Brutalism>, [6. 6. 2018]

Barbican center <https://www.barbican.org.uk/our-story/our-building/our-architecture>, [20. 3. 2018]

Summary: IVANA VESKOVIĆ, JELICA JOVANOVIĆ

THE CONSTRUCTION OF BLOCKS 21, 22, 23 OF THE NEW BELGRADE'S CENTRAL ZONE AND THEIR SIGNIFICANCE IN BELGRADE'S CULTURAL HERITAGE

The post-war period represented a sharp partition between two differing eras of social organization in former Yugoslavia, and consequently, periods differing in construction activity and development of modern architectural thought. Along with the reconstruction of (old) Belgrade, the re-emerging pre-war plan of city expansion across the left bank of Sava river became a priority task for architects and engineers, as well as the highest officials of the new state of Yugoslavia. The post-war residential crisis prompted a demand for swift construction and rational urbanistic-architectural designs. One of the first settlements constructed in such circumstances was the Tošin bunar, marking the first phase of construction in 1950. Shortly after the political split of the SFRY and the Soviet Union, the Soviet and socialist-realism influence on the Yugoslav culture and art has been weakened. The advisory meeting of Yugoslav architects and urban planners held in Dubrovnik in 1950, presenting the theoretical works and conclusions which marked a definite renunciation of socialist realism and reassigned higher importance to authorial architecture, initiated the process of seeking and instituting a new Yugoslav architecture. These events were followed by a period marked by numerous competitions and a variety of works designed by individuals or teams, best reflected in the construction of the first “experimental” Blocks 1 and 2, as well as the blocks 21, 22 and 23 within the Central zone of New Belgrade.

The integrative concept of the Central zone is based on the consistent design of blocks and individual public buildings, in line with the original designs submitted within competitions. Out of nine symmetrically positioned blocks, the blocks 21, 22, 23, 28, 29, 30 were constructed over the period from 1961 to 1979, while the blocks 24, 25, 26 in the Zone's middle band were built in late 1980s and during the 1990s. Block 21 was the first constructed complex, an original work and a module for the New Belgrade's Central zone. Blocks 22 and 23 affirm the architectural values and an outstanding mastery in the composition of façades and massing, within a block itself and relative to the environment. The Central zone designers were Mihailo Čanak, Uroš Martinović, Milosav Mitić, Ivan Petrović, Milutin Glavički, Aleksandar Stjepanović, Božidar Janković, Branislav Karadžić, Branislav Jovin, Leon Kabiljo, whose work has significantly advanced the architectural practice of Serbia and SFRY. The author of the constructive frame, previously employed in the experimental settlement in Blocks 1 and 2, was the academic PhD Branko Žeželj. Along with his system, the blocks employed a range of other domestic-designed systems: 7 July, Neimar, Jugomont. The Central zone of New Belgrade stands as a manifest of post-war Yugoslav architecture, and it even displays characteristics of a prototype, due to the application of specific open prefabrication systems. Its construction was initiated with the idea and a perspective of a modern capital, which in time proved to be unattainable, nowadays often being

disputed both in terms of its layout and its aesthetics. In the recent years, New Belgrade reemerges as a city with rapid development potential, whose future construction needs to be specifically defined in order to preserve and enhance all of its values aligned with the requirements of modern living. Inadequate understanding of the local historical, social and architectural framework, as well as the European and global tendencies at the time when this architecture emerged, may lead to an absolute deterioration and ultimately, the erasing of the cultural and urbanistic layers that formed a significant part of Belgrade's modern history.

Illustrations

- Fig. 1 The zoning plan of the New Belgrade municipality area – a “blank” outline which was enhanced with detailed design for the blocks, one by one, following individual competitions and the development of more specific plans. (Reference: Belgrade Urban Planning Bureau)
- Fig. 2 Ortho image of the Central zone under construction in late 1960s – entire view of blocks 1 and 21, blocks 28 and 29 still in the phase of construction sites, with an indication of the buildings' future volumes, while the remaining blocks are shown as lots covered in sand. (Reference: Belgrade Urban Planning Bureau)
- Fig. 3 The modelling and positioning of the ceramic-cladding façade panel on the B9 building in Block 21, 1965. (Reference: Lenarčić, Gavrilović)
- Fig. 4 Block 21 under construction, building A7 – IMS technology experimental construction site; view in the background: six skyscrapers built by the construction company Komgrap and the former Palace of the Federation. (Source: personal archive of Ivan Petrović PhD, owned by Konstantin Petrović)
- Fig. 5 Model of Block 23 (front view) and Block 22 (back view). (Reference: M.Čanak)
- Fig. 6 Residential towers in Block 23, 2014, (photograph by S. Negovanović)
- Fig. 7 Barbican Henge, detail, 2017, (author: James Burns; source: <https://www.barbican.org.uk/our-story/our-building/our-architecture>, <http://blog.barbican.org.uk/2017/05/photographing-barbican-henge/>, accessed on 01/04/2018).
- Fig. 8 Park Hill, Sheffield, 2017 (source: dailymail.co.uk, https://i.dailymail.co.uk/i/pix/2017/11/30/22/46D932E600000578-0-image-m-80_1512082029920.jpg; accessed on 01/04/2018).
- Fig. 9 “Meander” building in Block 21 (Večernje Novosti, 2015, <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:544356-Zgrada-sa-62-ulaza-i-skoro-3500-stanara>, accessed on 03/04/2018).